

Dinin Bireyselleşmesi: Üniversite Gençliği ile Bir Ölçek Çalışması

The Individualization of Religion: A Scale Study on University Youth

Kamile Oya Parker*

Ege Üniversitesi

Selda İçin Akçalı**

Ege Üniversitesi

Özet

Bu çalışmada, dinin, geleneksel olandan bireysel olana doğru olası bir dönüşümünü gözlemlemeye hizmet edecek şekilde dinde bireyselleşmeyle ilgili bir ölçek geliştirmek amaçlanmıştır. Çalışmanın örneklemini değişik fakülte ve bölümlerde okuyan 522 (% 46.2'si kadın, % 53.6'sı erkek) üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmacılar tarafından hazırlanan ve 12 maddeden oluşan ölçek, yedili Likert tipi yanıt kategorisine sahiptir. Ölçeğin farklı bileşen çözümlenmeleri incelendiğinde en anlamlı yapının varyansın % 40.1'ini açıklayan iki bileşenli yapı olduğu görülmüştür. Bu faktörler, ölçek alt boyutları olarak kabul edilmiş ve “Dinsel Gelenek ve Ritüellerden Ayrıştırma” ve “Dini Bireysel Bir Derinlik Hissi Olarak Deneyimleme” olarak adlandırılmıştır. Güvenirlik Alpha katsayıları, Dinin Bireyselleşmesi Ölçeği için .73; “Dinsel Gelenek ve Ritüellerden Ayrıştırma” alt boyutu için .74 ve “Dini Bireysel Bir Derinlik Hissi Olarak Deneyimleme” alt boyutu için .68 olarak bulunmuştur. Ölçeğin ikinci boyutu ile inanç düzeyi arasında bir ilişki bulunmamış; diğer 2 alt boyut ve ölçek geneli ile dindarlık ve inanç düzeyi arasında ters yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Siyasi görüşe göre ölçeğin sınıandığı varyans analizi sonuçları ölçeğin farklı ideolojiler açısından ayırt edici olduğuna işaret etmiştir. Bu farklılaşmalar ölçeğin iki alt boyutu ve ölçek genelinde gözlenmiştir. Dinin bireyselleşmesi ölçeğinde en yüksek puanı Atatürkçü/Kemalist/Cumhuriyetçi grup alırken, en düşük puanı ise Muhafazakâr ve Muhafazakâr-Milliyetçi grup almıştır.

Anahtar kelimeler: Dünyevileşme, din, dinin bireyselleşmesi

Abstract

---

* Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo-Televizyon ve Sinema Bölümü,
e-posta : kamile.oya.paker@ege.edu.tr

** Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü,
e-posta : selda.icin.akcali@ege.edu.tr

The goal of this study was to develop a scale with regard to the individualization in religion that will serve the observation of a probable transformation of religion from the traditional to the individual. The sample of the study was formed by 522 university students (46,2 % female, 53,6 % male) from various faculties and departments. The 12-item scale prepared by the researchers had a seven point Likert type answer category. When the different component analyses were examined, the most meaningful structure seemed to be the two-component structure that described 40,1 % of the variance. These factors were accepted as the sub-dimensions of the scale and named as “Separating Religion from Traditions and Rituals” and “Experiencing Religion as an Individual Feeling of Depth”. The reliability alpha coefficients were found to be 0,73 for the Scale of the Individualization of Religion, 0,74 for the dimension of “Separating Religion from Traditions and Rituals” and 0,68 for “Experiencing Religion as an Individual Feeling of Depth”. No relationship was found between the second dimension of the scale and the belief level; a significant relationship was found in the reverse direction between the other two sub-dimensions and the general scale, on the one hand, and the religiousness and the belief level, on the other hand. The variance analysis results where the scale was examined according to the political opinion indicated that the scale was distinguishing with respect to the different ideologies. We observed these differentiations for the two sub-dimensions and the general scale. While the Atatürkist / Kemalist / Republican group received the highest score in the scale of the individualization of religion, the Conservative and the Conservative-Nationalist group received the lowest score.

Keywords: Secularization, religion, individualization of religion

I.GİRİŞ

Bireyselleşme, modernizm paradigmasının başlıca dönüştürücü eylemlerinden biridir (praksis). Bireyselleşme, bireyi ve onun kişisel deneyimlerini merkeze alır. Bir siyasal ideal olarak, bireyin hak ve özgürlükleri temelinde toplumun organize edilmesi fikriyle sınırlı olmayan bireyselleşme olgusuyla beraber, günlük hayatın öznel duymalara ve hislere bağlı olarak tanımlandığı, kişisel bir iç dünyadan hareketle yaşandığı bir dünya kurulmaktadır. Modern dünyada bilim ve yeni teknolojilerin sosyal olan için çeşitli yeni yaklaşım ve olanaklar sundukça, bireysel benliğin oluşturduğu yeni bir bağlam, gelenek ve alışkanlıkların eski bağlamının yerine geçer. Çağdaş ruh halini bu bağlam ve odak kayması oluşturur (Elliott ve Lemert, 2011 S. 38). Bu perspektiften modern benlik tasarımı gelenek ve din, bireyin kendisi için bir bağlam olarak yeniden üretilir. Sözelimi dinsel kimliğini ön plana çıkararak kendini sunan bir kişi için, din, onun ne kadar dine uygun yaşadığı konusundaki kaygısından ziyade, kendilik inşasına kaynaklık eder. Bu çalışmada, dinin, geleneksel olandan bireysel olana doğru olası bir dönüşümünü gözlemlemeye hizmet edecek şekilde dinde bireyselleşmeyle ilgili bir ölçek geliştirmek amaçlanmıştır.

Berman (2011) günümüz modernliğinde bireyselliğin, bütünüyle geliştirilip, açıkça ifade kazandığı bir topluluğun bir ideal olduğuna işaret eder ve bu fikrini,

“özgünlüğün politikası” diye adlandırır. Ona göre “özgünlük ideali, insanların bu modern dünyaya en derin tepkilerini ve bu dünya içinde yeni bir yaşam bulma yolundaki en yoğun ümitlerini dile getirmiştir.” (Berman, 2011:281). Dinin kişinin kendine özgü bir yorum içinde deneyimlenmesi ve kişisel hayata eklenmesi, özgünlük politikasına uygun düşer.

Modern paradigmanın diğer bir dönüştürücü eylemi ise dünyevileşmedir. Dünyevileşme, sadece kurumların, din etkisi olmaksızın bir yeniden organizasyonu değil, günlük düşüncenin kutsaldan arınma yönünde bir dönüşümüne işaret eder. Günlük bilginin dönüşümü hakkındaki yaygın görüşe göre bilimsel bilgi ve rasyonel düşünce, insanın gelişimiyle doğrusal ilişki içinde dinin ya da kutsal olanın yerini almaktadır (Weber); yani rasyonel olan (bilim, akıl), irrasyonel’i rasyonel hale getirerek genişlemektedir. Weber’e göre modernleşmeyle beraber kutsal (*sacred*) alan daralacak ve yerini dünyevî (*profane*) alana terk edecektir. Bu tabloda dünyanın kutsallığını ya da büyüsunü kaybetmesine (*disenchantment of the world*), hür irade sahibi bireyin iktidar sahibi olarak evrenin merkezi haline gelmesi ve rasyonel (ve bürokratik) aklın hâkimiyeti eşlik etmektedir¹. Marksizm’in bilimin, ideolojilerin üstesinden geleceği savı da bu düşünme biçimi içinde görülebilir (Berger ve Luckmann, 1967).

Ancak bu kuramsal ayırım, modern öznenin dönüşüm sürecini gözlemeye, anlamaya ve açıklamaya elverişli amprik bir temel sunmada yetersiz kalmıştır. Nitekim dünyevileşmeyle ilgili yeni kuramsal yaklaşımlar, bilim ve teknolojinin dinsel veya din-dışı inançları tasfiye etmediğini vurgulamaktadır. Ünal’a (2011) göre kurumsallaşmış din ve gelenek pratiklerinin itaat bekleyen sınırlayıcılığı olmaksızın, dinsel mesajın bireysel tercihler ve anlamlandırmalar ile kişinin günlük hayatına geçişine işaret eden “dinsel bireycilik” ülkemizde de görünür hale gelmeye başlamıştır. Bir anlamda ilk dönem dünyevileşme kuramlarında beklenenin aksine inanç ve dinin modern hayatın içinde dönüştürülerek anlamlandırıldığı ve dindarlığın farklı biçimlerinin sürmekte olduğu; bunun yanında dinsel kurumların

¹ ‘Dünyanın kutsallığından arınması/çıkması’ ya da ‘dünyanın büyüsunün bozulması’ olarak dilimize çevrilen bu kavramla (Fransızca ‘desenchantment’; Almanca ‘Entzauberung’) toplumun dinden uzaklaşmasından ziyade dünyanın bilinemezliğini kaybetmesi, günlük hayatın içindeki mitolojik inanç ve pratiklerin, tutkuların, duyguların, yerini bilenebilir, rasyonel ve amprik olana terk etmesi kast edilmektedir. Din, Tanrının bu dünyaya keyfi müdahalesinin söz konusu olmadığı görüşü ile (çünkü aksi halde görgül geçerlilik diye bir şey olamaz) ‘uhrevî olan’ - ‘dünyevî olan’ ayırımında varlığını devam ettirebilir. Bu kavram, aslında bir anlamda bilinemez, irrasyonel ve batıl olanın kontrol altına alınmasını ifade etmektedir ve düşünen toplum bağlamında bilişsel ve afektif bir yükü bulunmaktadır (dünyanın kutsallığından arınması konusunda bkz: Bilgin, 1995 : 34-58). Dağınık, çok sesli, kişisel yönelim ve pratikleri ön planda tutan batıl/irrasyonel/büyüsel olanı (ya da öyle ilan edilen) ehlileştirme yolundaki müdahale ilk kez Aydınlanmayla ortaya çıkmamış; bir iktidar pratiği olarak daha önce de bir strateji olarak kullanılmıştır; sosyal düşünceyi ‘kutsal’ ya da ‘kutsallık’tan arınmış, monolitik bir referans noktasına demirleme çabası bir iktidar pratiğidir. Nitekim dinlerin sağduyudaki kutsal’ı, daha doğru bir terim ararsak ‘büyüsel’i dönüştürme yolundaki mücadeleleri kayda değerdir. Sözelimi Batı’da yerel halk tıbbi bilgileri, modern dönemden önce engisizyon tarafından ortadan kaldırılmıştır ve bir dinin kurumsallaştığı her kültürde az veya çok benzer örneklerin bulunduğu gözlenebilir.

tekçi, otoriter ve totaliter yapısının kırıldığı, aynı zamanda bireyin kişisel eğilim ve akıl yürütmelerine uygun brikolaj inançların gelişmesinin mümkün olduğu görülmektedir (Berger, 1997; Bilgin, 2007; Dobbelaere, 1999). Dünyevileşmeyle beraber din “bir anlam sistemi” olarak devam etmekte; kurumsal anlam kaybı, bireysel anlam kaybı anlamına gelmemekte ve din bireysel bilinçteki yerini korumaktadır (Köse, 2002:8).

“... yeniçağ ruhaniliği, tuhaf biçimlere bürünebilse de tıpkı son yıllarda hızla büyüyen köktendincilik gibi, kültürel manzaramızın önde gelen resimlerinden biridir. Bu türden akımların boy vermesi, modern yaşamın giderek dünyevileştiğine ilişkin daha eski varsayımları boşa çıkartıyor. Bilim, birçok insanın bir zamanlar beklediği gibi, dini yerinden etmedi. Her ikisi de çoğunlukla grotesk tarzda abartılmış bir biçim içerisinde yan yana uç vermeyi sürdürüyor gibi görünüyor. Yirminci yüzyıl yaşam biçimimizin bir narsisizm kültürü olarak tanımlanmasını her şeyden daha çok haklı kılan şey, aşırı ussallık ile ussallığa yönelik yaygın isyanın bir arada var olmasıdır. Bu çelişen duyarlılıkların kaynağı ortaktır.” (Lasch, 2006:379)

Dünyevileşme konusunda bugün esas soru, Davie'nin belirttiği gibi, insanların dinsel kurumlarına asgari düzeyde bir katılım dahi göstermeksizin hala inanmaya niçin ısrar ettikleridir. “Davie'nin İngiliz toplumundaki dinsel yapıyı ifade için kullandığı ‘ait olmadan inanma’ (*believing without belonging*) ifadesi” bu durumu çok iyi tanımlamaktadır (Köse, 2002: 206).

Moscovici (1984:21) modern insanı ve onun irrasyonelden arınmamış anlam dünyasını anlama çabasına farklı bir perspektif sunarak dünyevileşmeyle ilgili söz konusu sonuç üzerine açıklayıcı bir yaklaşım sunar. Moscovici günlük düşüncede ‘dinî –dünyevî’ alan ayrımı yerine, modern toplumlar için bir diğer ayrımı önerir: Söz birliği (*consensual*) evreni (sağduyu kaynaklı) ve şeyleşmiş (*reified*) evren (bilim kaynaklı). Söz birliği evreninde, toplum, görünen, sürekli bir yaratmadır (*creation*); insan varlığıyla, insanoğlu gibi hem davranma hem de tepki vermede uyum içinde, insanî bir sese sahip olarak anlam ve amaca nüfuz etmektedir. Burada her şeyin ölçüsü insandır. Şeyleştirilen evrende ise toplum, katı, değişmezlik içeren bir sistem içerisinde dönüştürülmekte ve toplumun kendisi ve yarattıkları göz ardı edilmektedir. Burada her şey, bütün koşullar, insanın ölçüsüdür. Şeyleştirilen evren ile sözbirliği evreni arasında etkileşimler, sosyal temsiller vasıtasıyla yeni anlamlandırmaları mümkün kılar.

Luckmann (2003) kişinin toplumsal yaşantıdaki temel sorununun hayatı anlamlandırma problemi olduğunu ve bunun dinden soyutlanamayacağını iddia etmektedir. Bu bağlamda din ve dinsel inanç (hatta gelenek) günlük hayatı anlamlandırmada referans olurken, kendileri de modern günlük hayatın içinde bilim ve teknolojiyle uyumlulaştırılarak sayısız versiyonda, tekrar tekrar ve yeniden üretilebilir. Gauchet’e (2000:20) göre “bu anın ilginç yönü dinden çıkış ile dinin yeniden icat edilmesinin bir arada bulunmasıdır.” Ancak burada söz konusu olan dinin ve dinseliliğin, geri dönülmez biçimde modern paradigmanın düşünme biçimi içinde üretiliyor oluşudur (Paker, 2004; 2005). Bu anlamda dinin yeniden üretiminde

bilimin, modern değerlerin ve bireyselleşmenin etkisini yadsımak doğru olmayacaktır. Nitekim bu süreç, Batı modernliği karşısında bir proje ortaya koyma arayışıyla İslam düşünürleri tarafından da ele alınmıştır. Said Nursi, akıl çağında Batı modernizminin yükseldiği bir dönemde İslam'ın toplumsal ve psikolojik bir rehber olarak devam etmesinin ancak "İslam imanının" yeniden yorumlanabilmesi ile mümkün olacağına işaret etmiştir (Kömeçoğlu, 2000:157). Burada söz konusu olan kuşaktan kuşağa geleneksel din anlayışının taklit yoluyla devam etmesi değil; dinsel mesajı ve emirleri anlayarak ve kişisel hayatın içinde anlamlandırarak, yeri geldiğinde devam eden dinsel uygulamaları sorgulayarak, söz konusu dinsel öğretinin birey tarafından tam anlamıyla içselleştirilmesinin gerekliliği vurgulanır².

Gauchet'e (2000:15-16, 18) göre laikleşme ve dünyevileşme kavramları, dinsel hukukun tahakkümü karşısında insanlar dünyasının özerklik kazanmasını, dinselliğin, ikincil ve özelleştirilmiş bir konuma kaymasını ifade eder. Burada değişim, dinden çıkma şeklinde açıklanamaz; Gauchet'e göre değişim, asıl olarak geleneğin kurumlarında ve inanmanın bireyselleşmesinde yürür. Son yıllarda gözlenen ve 'dinselliğe dönüş' olarak ifade edilen süreç ise ona göre "insanın dinsel yapılanmasından ziyade inancın modern dünyadaki toplumsal ve kişisel koşullara uyarlanmasından ibarettir." (Gauchet, 2000:27). Gauchet, bireysel seçimin içinde yaşadığımız dönemdeki önemine işaret eder. Ona göre seçim bugün hiç olmadığı kadar önemlidir. Zira seçimlerin aslında gerçek nesnesi bizzat insanın kendisidir. Bu anlamda seçimin hedefi artık kişinin bağlandığı "mesajın hakikat olup olmaması değil, ona sağladığı öznel tanımlamadır" (Gauchet, 2000:82-83). Gelenek de kişinin olduğu, onu nitelediği, onu tekil kimliği içinde inşa ettiği için bir değer taşır. Benzer şekilde din bireyselleştikçe mesaj, dışsal ve ortak bir hakikat olmaktan ziyade insanın öznel dünyasını açıklama ve anlamada önem kazanır.

Dobbelaere (1981, 1999) dünyevileşmeyi, makrodan mikro sosyolojiye uzanan çok boyutlu bir kavram olarak ele alır. Ona göre laikleşme dünyevileşmenin kurumsal boyutudur. Kurumların yapı ve işlev açısından dinden ayrışma sürecine gönderme yapan laikleşme makro sosyolojik boyut iken dinsel alanın modern değerler ekseninde kendine dönük yeni okumalar yapması, dünyevi meselelere yönelişi ve sosyal hayat içinde dinsel yorumlarda çoğulculuk, kavramın diğer boyutudur. Dinin bireysel bir tutum halini alması ise dünyevileşmenin üçüncü boyutu olmaktadır.

Öte yandan dinin ya da inancın bireyselleşmesi sadece semavî dinlerdeki vahiyi bireysel varoluş açısından yeniden okuma, aktarma ve değişen dünyaya göre yorum getirerek birey açısından dinin varlığını devam ettirme çabasıyla sınırlı görünmüyor; özellikle yeniçağ düşüncesi inancın bireyselleşmesinin radikal örneklerini kucaklar. Yekpare bir anlam dünyası yerine, çoğulcu, birbirinden farklı söz birliği evrenleriyle karakterize olan postmodern döneme özgü bir ideoloji olarak

² Bu yaklaşıma başta Muhammed İkbal'in eserlerinde olmak üzere, ülkemizde de yaygın olarak rastlanır. Y. Nuri Öztürk, İhsan Eliaçık gibi pek çok yazar, düşünür ve akademisyenin bu yaklaşıma vurgu yaptığı sıklıkla görülmektedir.

bireye dinsel metinleri eklektik bir perspektiften yorumlama ve bireyselleştirme imkânı verirken, aynı zamanda onu, ortak anlamlar, paylaşılan temsil ve söylemleri kuşatan bir anlam alanına bağlar. Bu sayede kişi, bireysel inanışlarından ötürü sapkın ve tek başına değildir. Çoğulcu, birbiriyle her zaman uyuşmayan bilgi, fikir ve uygulamalarla zengin bir argüman deposu olan yeniçağcı söyleminin söz birliği evreni, bireyselliğe alabildiğine izin vermenin yanı sıra paylaşılan ortak bir söylem üzerinden kişiyi bir grup üyesi yapar.

Lambert, dinin bireyselleşmesiyle ilgili dört eğilime işaret eder:

“... Her bireyin kendi inanışını, dini vecibelerini ve dini normlarını kendisinin belirlediği bireyselleşme; dinin dünya işlerinin hizmetine verilmesi anlamında dünyevileşme; insanları kendi dinini en gerçek din olarak görmemeye ve mümkün ve olabilir olana inanmaya yönelten görecelilik ve olasılık; sayesinde anlamlı olanın inanılır olduğunun, hayata dair olanın anlamlı olduğunun, kişisel gelişimin en yüce amaç olduğunun keşfedildiği, kişisel tecrübe ve kendi kendinin hakimi olmanın değerinin öne çıkarıldığı pragmatizm ve öznelcilik” (Lambert, 2000:130’dan birebir aktaran Baubérot, 2009:219)

Dinsel yaşamla ilgili görgül çalışmalarda da dinin bireyselleşmesinin çeşitli şekillerde ele alındığı görülür. Batson, kişisel düşüncenin, sorgulama ve arayışın birer değer olduğu bireyselleşme olgusuna kuramsal yaklaşımında bir alan açar. Geliştirdiği Dinsel Yaşam Envanteri’ne Alport’un iç yönelimli (*intrinsic*) dindarlık ve dış yönelimli (*extrinsic*) dindarlık ayırımına bir üçüncü yönelim olarak “sorgulayıcı dindarlık” (*quest religiosity*) boyutunu ekler. Bu boyut, dini varoluşsal sorular ekseninde düşünme, dine ilişkin şüphelere açık olma, sürekli şekilde hakikat arayışında olma gibi eğilimleri içerir (Batson ve ark., 1993).

Bu çalışmada geliştirilen ölçekte ise ‘dinin bireyselleşmesi’ ile, kişinin dinsel mesajı ne denli öznel dünyasının içinden anlamlandırmaya açık olduğunu; kendine inanç meselelerinde ve vahiy konusunda gelenekten farklı düşünme hakkını ne denli tanıdığını; kısacası kendi akıl süzgecini dinsel alanda ne denli meşru görüp merkeze aldığını irdelemek amaçlanmaktadır.

II. YÖNTEM

1. Katılımcılar

Çalışmanın örneklemini değişik fakülte ve bölümlerde okuyan 522 (% 46.2’si kadın, % 53.6’sı erkek) üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Örneklemin yaş ortalaması 21.6’dır.

Örneklemin %49.2’si Ege Üniversitesi, % 36’sı Karadeniz Teknik Üniversitesi ve %14,6’sı Gaziantep Üniversitesi öğrencileridir. Fakülte dağılımlarına göre öğrencilerin % 58,6’sı (306 kişi) sosyal bilimler alanından olup, İktisadi ve İdari Bilimler, İletişim ve Edebiyat Fakültelerinde; % 16.5’i (86 kişi) Mühendislik Fakültesinde; % 13,4’ü (70 kişi) Eğitim Fakültesinde okumaktadır.

Fen Fakültesi (27 kişi), Ziraat Fakültesi (6 kişi), Tıp Fakültesi (11 kişi), Su Ürünleri Fakültesi (1 kişi), Konservatuar - Güzel Sanatlar Fakültesi (8 kişi) ve Beden Eğitimi ve Spor Meslek Yüksek Okulu (2 kişi) öğrencileri ise örneklemin toplam olarak % 10.5'sini oluşturmaktadır.

Tablo 1. Örneklemin Üniversite ve Cinsiyet Dağılımı

		Ege Ün.	Karadeniz Teknik Ün.	Gaziantep Ün.	Toplam
Cinsiyet	K	112	102	26	240
	Cinsiyet içinde %	46,7%	42,5%	10,8%	100,0%
	Üni. İçinde %	43,8%	54,3%	34,2%	46,2%
	Örneklem genelinde %	21,5%	19,6%	5,0%	46,2%
E		144	86	50	280
	Cinsiyet içinde %	51,4%	30,7%	17,9%	100,0%
	Üni. İçinde %	56,2%	45,7%	65,8%	53,8%
	Örneklem genelinde %	27,7%	16,5%	9,6%	53,8%
Toplam		256	188	76	520
		49,2%	36,2%	14,6%	100,0%

Örneklemin % 61.3'ü birinci ve ikinci sınıf, geri kalanı üçüncü ve dördüncü sınıflar ile lisans üstü öğrencileri (lisans üstü oranı % 2.1) oluşturmaktadır. Katılımcıların % 65.1'inin en uzun yaşadığı yer il, % 25.7'si ilçedir. Kaldıkları yer olarak % 34.5'i arkadaşlarıyla ortak ev; % 33.1 ailesiyle birlikte; % 20.7'si yurt olarak belirtmiştir. Katılımcıların % 37.4'ü aile aylık gelirini 1.000-2.000 arası; % 22.2'si 2.001-3.000; % 15.7'si 1.000 ve altı olarak işaretlemiştir. Aile gelirinin 3.001-4.000 olduğunu işaretleyen grup % 8.6; 4.001-5.000 arası % 6.1; 5.001'den fazla olduğunu belirtenler toplamda % 8.5'ini oluşturmaktadır.

Katılımcıların % 74.3'ü bir dine ya da öğretiye inandıklarını; % 14.4'ü tanrıya inandığını ama bir dine bağlı olmadığını; % 7.3'ü ateist olduğunu ifade etmiştir. Benimsenen inanç ya da mensup olunan din sorusuna % 80.1'i İslam olduğunu belirtmiş; % 14.2'si soruyu cevaplamamıştır³. Mezhep sorusunu katılımcıların % 44.4'ü (232 kişi) boş bırakmış; % 32.2'si Hanefi, % 9.6'sı Sünni,

³ Açık uçlu bu soruya cevap olarak örneklemin % 1.9'u (10 kişi) "yok"; 1.7'si (9 kişi) "Deizm" yazmıştır. Diğer cevaplar, "Agnostik" (1 kişi); "Alevi" (3 kişi); "Ateizm" (3 kişi); "Budizm" (1 kişi); "Hristiyan" (1 kişi); "Hümanizm" (1 kişi); "Paganizm" (1 kişi) olarak belirtilmiştir.

% 4.2'si Alevi, % 4'ü Şafi yanıtını verirken⁴, % 4.8'i herhangi bir mezhebi benimsemediğini ifade etmiştir.

Katılımcılardan siyasi görüşlerini bir iki kelimeyle ifade etmeleri istenmiştir. 81 katılımcı (%15.5) bu soruyu boş bırakmıştır. Açık uçlu bu soruya verilen yanıtlar, geniş bir yelpaze ortaya koymuş; yakın siyasi tutumlar temelinde gruplandırıldığında, Sosyalist/Solcu/Komünist/Devrimci (153 kişi, % 29.3), Milliyetçi (80 kişi, % 15.3), Liberal/Demokrat/Sosyal Demokrat (53 kişi, % 10.2), Muhafazakar (48 kişi, % 9.2), Atatürkçü/Kemalist/Cumhuriyetçi (29 kişi, % 5.6) ve Muhafazakar Milliyetçi (19 kişi, % 3.6) kategorileri elde edilmiştir⁵.

2. Veri Toplama Araçları

a. Demografik Soru Formu: Demografik soru formunda cinsiyet, yaş, bölüm, sınıf, en uzun süre yaşanan yerin niteliği, hâlihazırda kalınan yer, ailenin aylık geliri, siyasi görüş, oy verme ihtimali olan parti, inanç durumu, din ve mezhep hakkında sorular yer almaktadır.

b. Dindarlık Ölçeği: Paker ve Sevim (2011) tarafından geliştirilen Dindarlık Ölçeği, üç maddeden oluşmakta ve 7'li likert tipi derecelendirme içermektedir. Katılımcıların kendilerini dindar olarak niteleyip nitelemedikleri, dinsel inancın hayatlarında ne derece rol oynadığı ve ne ölçüde ibadet ettikleri sorularını içeren ölçekten alınan toplam puan, dindarlık seviyesini göstermektedir. Ölçeğin önceki çalışmada elde edilen Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .90'dır. Bu çalışmada ise Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .92 bulunmuştur. Ayrıca bu üç soruya ek olarak, "din" ve "inanç" algılarının dinin bireyselleşmesi ile ilişkisini sınamak üzere, ölçek dışı değerlendirmek üzere "Kendinizi ne ölçüde inançlı biri olarak görüyorsunuz?" sorusu eklenmiştir. Dindarlık ile inancın ayrı ayrı ele alınmasının nedeni, bireyselleşme sürecinde bir ayrışmayı araştırmada göz önünde tutmaktır. Şöyle ki kendini herhangi bir dini ya da öğretiyi benimsemiş, inançlı biri olarak tanımlayan bir kişi, referans olarak ibadet ve aidiyeti aldığı anda kendini dindar olarak görmeyebilir.

c. Dinin Bireyselleşmesi Ölçeği: Dinin bireyselleşmesi olgusuna ilişkin ölçek, araştırmacıların kendileri tarafından geliştirilmiştir. Önce kuramsal arka plana dayalı olarak bir madde havuzu hazırlanmıştır. Ardından bu maddeler ölçek haline getirilerek, 15 kişilik bir örnekleme uygulanmış; tek tek her cevaplayan ile bu maddeler üzerine tartışılmıştır. Anlaşılmasında güçlük bulunan ya da kültürel

⁴ Açık uçlu bu soruya cevap olarak 1 kişi "Bilmiyorum" yazarken, 1 kişi "Protestan"; 2 kişi "Şii" olduğunu belirtmiştir.

⁵ Diğer yanıtlar, Milliyetçi-Sosyalist (9 kişi, % 1.7) hariç, hepsi %1'in altında bir orana sahiptir. Bunlar: Anarşist, Antifasiş, Antipolitik, Apolitik, Demokratik-Laik, Feminist&Ekolojist, Hümanist/Evrenselci, Liberal-Milliyetçi, Liberal-Sosyalist, Milliyetçi-Liberal, Milliyetçi-Sosyalist, Muhafazakar Demokrat-Muhafazakar Liberal, Muhafazakar-Özgürlükçü, Muhafazakar-Sosyalist, Müslüman, Özgürlükçü-Muhafazakar, Sağcı, Sosyal Demokrat-Ülkücü, Sosyalist Monarşi, Sosyalist-Demokrat, Söylemek istemiyor, Hiçbiri.

açından açık olmayan maddeler çıkarılmış, maddelerin dil sorunları giderilmiş ve 14 maddelik ölçeğe ulaşılmıştır. Elde edilen ölçek için iki uzmandan görüş alınmıştır.

14 maddeden oluşan ölçek, yedili Likert tipi yanıt kategorisine sahiptir. Katılımcılardan, her bir ifadeyi okuduktan sonra “hiç katılmıyorum”dan “tamamen katılıyorum”a kadar değişen cevap kategorilerinden kendisine en uygun olanı işaretlemeleri istenir. Maddelerin puanlanmasında “kesinlikle katılmıyorum” 1, “kesinlikle katılıyorum” ise 7 puan alır; yüksek puanlar yüksek dinsel bireyselleşmeye işaret etmektedir.

3.İşlem

Dinin Bireyselleşmesi Ölçeği, öğrencilerin bazılarına bireysel ve bazılarına ise toplu olarak uygulanmıştır. Yönergede, katılımın gönüllülük esasına dayandığı vurgulanmıştır.

III.SONUÇLAR

Ölçeğin psikometrik özelliklerini değerlendirmek üzere madde analizi yapılarak ayırt edici olmayan maddelerin elenmesi hedeflenmiştir. Bunun için her bir maddenin toplam puanla korelasyon katsayıları hesaplanmış; ölçekteki tüm maddelerin toplam puanla korelasyon katsayılarının minimum .27 ile maksimum .69 arasında değiştiği görülmüştür. Bunun üzerine bu aşamada ölçek maddelerinin hiçbiri elenmemiştir.

Ölçeğin yapı geçerliğine yönelik olarak faktör analizi kullanılmıştır. Temel Bileşenler Analizi sonucunda toplam varyansın % 48.6’sını açıklayan ve öz değeri 1’in üzerinde olan üç temel bileşen elde edilmiştir. Ancak farklı bileşen çözümlenmeleri incelendiğinde en anlamlı yapının varyansın % 40.1’ini açıklayan iki bileşenli yapı olduğu görülmüş; yalnızca iki madde içeren üçüncü faktör ölçekten çıkarılmıştır. Faktör yapılarını incelerken, .40’ın üstünde kalan faktör ağırlıkları göz önüne alınmıştır. Varimax döndürmesi sonucu elde edilen faktör yükleri Tablo.2’de verilmiştir.

Tablo 2. Ölçeğin Faktör Yapısı, Maddeleri ve Faktör Ağırlıkları

Faktör /Madde	Faktör Ağırlığı	
	1	2
Dinsel Gelenek ve Ritüellerden Ayrıştırma (Öz Değer: 2.22, Varyans: % 15.9)		
10	Bana göre kalben sürekli iman içinde olmak yeterli değildir; ibadetleri düzenli olarak yerine getirmek önceliklidir. *	.77
5	Benim için insanlar ve toplumlar arası dostluk ve barış, dini emir ve kurallardan daha önde gelir.	-.75
12	Kuran, hadis ve temel dini kitapları kendi yorumumla anlamaktan kaçınır; dini bir otoritenin açıklamalarına uyarım. *	.69
13	Allah benim için bir dost olmaktan önce yüce bir hakimdir. *	.62

9	Dinin şekilsel ritüellerine katılırken bazen canımın sıkıldığı olur.	- .60
Dini Bireysel Bir Derinlik Hissi Olarak Deneyimleme (Öz Değer: 3.40, Varyans: % 24.3)		
4	İnancımı kalbimde derin ve bana özgü bir şekilde yaşamaktan mutluluk duyarım.	.71
2	Dini kitaplarda ya da konuşmalarda neyin gelenek, neyin Allah'ın mesajı olduğunu ayırt etmeye çalışır, dinin özünü yakalamaya uğraşırım.	.70
7	Allah'la kendi arama, dini bir otorite dahi olsa kimseyi sokmam.	.59
3	İbadetler benim için amaç değil, ruhsal gelişimimde araçtır.	.57
14	Benim için kalben sürekli iman içinde olmak, dinin sosyal hayata dair kurallarına (örn. Kadın-erkeğin haremlik selamlık olması, kandil-bayram kutlamaları ve benzeri dini adetler) uymaktan daha önemlidir.	.53
1	Dini kurumların ve otoritelerin açıklama ve beyanlarını olduğu gibi kabul etmekten kaçınır, kendi akıl süzgecimden geçiririm.	.49
6	Dine ait gibi görünen bazı kural ve uygulamaların dinin derin anlamlarını kavrayamayanların sürdürdüğü adetler olduğuna inanıyorum.	.44

* Tersine maddeler

Tablo.2'de görüldüğü gibi, toplam iki boyuttan oluşan ölçeğin ilk boyutunu 5 madde oluşturmaktadır. Bu maddeler, daha ziyade kişinin dinsel yaşantısındaki davranış boyutuna işaret etmektedir. Dinin gereklerini ve ritüellerini birer emir olarak addederek yerine getirme, dinin normatif boyutu üzerinden algılamayla ilgili olduğundan bu boyuta "Dinsel Gelenek ve Ritüellerden Ayrıştırma" adı verilmiştir. Ölçekteki kuramsal anlamda ters yönlü üç maddenin üçünün de bu faktöre olumlu yönde yüklendiği görülmüştür (bkz. Tablo 2; 10, 12 ve 13. Maddeler). Kuramsal anlamlılık göz önünde tutularak, sonraki analizlerde olumlu maddeler, olumsuz; ters yöndeki maddeler olumlu olarak analize dâhil edilmiştir. Yedi maddenin oluşturduğu ikinci boyut ise daha ziyade dinin birey açısından anlamına ve kişisel bir deneyim olarak yaşanmasına işaret etmektedir. Bu boyuta "Dini Bireysel Bir Derinlik Hissi Olarak Deneyimleme" adı verilmiştir.

Ölçeğin ve alt boyutlarının iç tutarlılıkları ve kendi aralarındaki Pearson Korelasyon Katsayıları Tablo.3'de görülmektedir.

Tablo 3. Ölçek ve Alt Boyutların İç Tutarlılıkları, Kendi Aralarındaki Pearson Korelasyon Katsayıları

ALT BOYUTLAR ve ÖLÇEK	Alfa	1	2	3
1- Dinsel Gelenek ve Ritüellerden Ayrıştırma	.74	1.00	-	-
2- Dini Bireysel Bir Derinlik Hissi Olarak Deneyimleme	.68	.24* (N=363)	1.00	-
Dinin Bireyselleşmesi Ölçeği	.73	.80* (N=363)	.78* (N=363)	1.00

* $p < .01$

Ölçek ve alt ölçeklere dair ortalama, standart sapma ve medyan değerleri Tablo.4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Ölçeğin ve Faktörlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

ALT BOYUTLAR ve ÖLÇEK	N	Min.	Mak.	Ortalama	Standart Sapma
1. Dinsel Gelenek ve Ritüellerden Ayrıştırma	390	5	35	20.08	7.19
2. Dini Bireysel Bir Derinlik Hissi Olarak Deneyimleme	391	10	49	39.94	6.85
Dinin Bireyselleşmesi Ölçeği	363	24	84	60.31	11

Ölçeğin yapı geçerliğini sınamak üzere dindarlık ölçeği ve inanç düzeyi ile ölçek ve iki alt boyut arasındaki korelasyonlar incelenmiştir. Dindarlık ile inanç düzeyi arasında Pearson korelasyon katsayısı .75 ($p=.000$) olarak bulunmuştur. Dindarlık ve inanç düzeyi ile ölçek toplam puanı ve “Dinsel Gelenek ve Ritüellerden Ayrıştırma” boyutu arasında $p<.01$ düzeyinde, ters yönde anlamlı ilişkiler gözlenmiştir. “Dini Bireysel Bir Derinlik Hissi Olarak Deneyimleme” boyutu ile inanç düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmaz iken, dindarlık ile $p<.05$ düzeyinde, ters yönde ve anlamlı ilişki bulunmuştur.

Tablo 5. Ölçek ve Alt Boyutların İnanç Düzeyi ve Dindarlık Arasındaki Pearson Korelasyon Katsayıları

ALT BOYUTLAR ve ÖLÇEK	Dindarlık	İnanç Düzeyi
1. Dinsel Gelenek ve Ritüellerden Ayrıştırma	-.65* (N=378)	-.48* (N=379)
2. Dini Bireysel Bir Derinlik Hissi Olarak Deneyimleme	-.14* (N=377)	-.03 (N=380)
Dinin Bireyselleşmesi Ölçeği	-.50* (N=352)	-.33* (N=353)

* $p<.01$

Ölçeğin geçerliğini ayırt ediciliği üzerinden sınamak için siyasi görüşlere göre ölçek toplam ve alt boyut puanlarında farklılaşma olup olmadığına bakılmıştır. Tek yönlü varyans analizi sonuçları ve Tukey anlamlılık testine göre, “Dinsel Gelenek ve Ritüellerden Ayrıştırma” boyutunda alınan puanlarda siyasi görüşe göre anlamlı farklılaşmalar gözlenmiştir [$N=288$; $F(5, 287)=17.30$ $p<.001$]. Atatürkçü/Kemalist/Cumhuriyetçi ve Sosyalist/Solcu/Komün./Devrimci grubun puanlarının, Muhafazakar, Muhafazakâr-Milliyetçi ve Milliyetçi grubunkinden; Liberal/Demokrat/Sos.Demokrat grubun puanlarının, Muhafazakâr ve Muhafazakâr-Milliyetçi grubunkinden; Milliyetçi grubun ise Muhafazakâr grubunkinden anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur.

“Dini Bireysel Bir Derinlik Hissi Olarak Deneyimleme” boyutunda Atatürkçü/Kemalist/Cumhuriyetçi grubun puanlarının, Muhafazakâr grubun puanlarından anlamlı şekilde yüksek olduğu gözlenmiştir [$N=290$; $F(5, 289)=2.46$ $p<.05$].

Dinin bireyselleşmesi Ölçeği toplamında ise Atatürkçü/Kemalist/Cumhuriyetçi grubun puanlarının, Muhafazakar, Muhafazakâr-Milliyetçi ve Milliyetçi grubunkinden; Sosyalist/Solcu/Komün./Devrimci grubun puanlarının, Muhafazakâr ve Muhafazakâr-Milliyetçi grubunkinden; Liberal/Demokrat/Sos.Demokrat grubun puanlarının Muhafazakâr ve Muhafazakâr-Milliyetçi grubunkinden; Milliyetçi grubun ise Muhafazakâr grubunkinden anlamlı şekilde yüksek olduğu gözlenmiştir [N=271; F (5, 270)=12.90 p<.001].

Tablo 6. Siyasi Görüş Gruplarının Ölçek ve Alt Boyutlardaki Ortalama ve Standart Sapmaları

	Siyasi Görüşler	N	Ortalama	Standart Sapma	Min.	Mak.
Boyut 1	Sosyalist/Solcu/Komün./Devrimci	96	23,5521	7,00056	5,00	35,00
	Milliyetçi	66	18,7727	6,75687	6,00	33,00
	Liberal/Demokrat/Sos.Demokrat	44	21,5682	7,24135	7,00	35,00
	Muhafazakâr	41	13,9024	4,94876	5,00	29,00
	Atatürkçü/Kemalist/Cumhuriyetçi	24	24,5833	6,09288	15,00	35,00
	Muhafazakâr-Milliyetçi	17	15,7059	4,99706	8,00	24,00
	Toplam	288	20,4028	7,42565	5,00	35,00
Boyut 2	Sosyalist/Solcu/Komün./Devrimci	97	40,2577	6,85760	17,00	49,00
	Milliyetçi	66	40,3636	6,01443	22,00	49,00
	Liberal/Demokrat/Sos.Demokrat	41	40,7317	7,16598	15,00	49,00
	Muhafazakâr	44	37,1818	8,09902	10,00	49,00
	Atatürkçü/Kemalist/Cumhuriyetçi	23	42,7826	5,46024	29,00	49,00
	Muhafazakâr-Milliyetçi	19	38,9474	7,99634	13,00	48,00
Toplam	290	39,9966	6,99308	10,00	49,00	
Ölçek Toplamı	Sosyalist/Solcu/Komün./Devrimci	90	64,0889	10,71767	30,00	84,00
	Milliyetçi	62	59,3548	10,17083	35,00	78,00
	Liberal/Demokrat/Sos.Demokrat	40	62,3000	11,11986	37,00	84,00
	Muhafazakâr	39	51,1026	8,00919	27,00	70,00
	Atatürkçü/Kemalist/Cumhuriyetçi	23	67,7826	8,16843	49,00	84,00
	Muhafazakâr-Milliyetçi	17	54,6471	10,90838	24,00	68,00
Toplam	271	60,5941	11,18520	24,00	84,00	

IV. TARTIŞMA

Bu çalışmada dinin bireyselleşmesi olgusunu bireysel bir farklılık düzeyinde ele almak üzere bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçek maddeleri modernleşmeyle birlikte dinin ortadan kalkmadığı fakat bireysel düzlemde yeniden kurulduğu yaklaşımına dayalı olarak hazırlanmıştır.

Literatürde dinin bireyselleşmesi üzerine bir ölçeğe rastlanmamıştır. Ancak bireyselleşmenin bir değer olarak tanımlandığı Batı toplumlarında, özellikle eğitim alanında bireyselleşme ölçeğinin, bir alt boyut olarak kullanıldığı görülmüştür.

Fraser ve arkadaşları (1987) tarafından geliştirilen, Yüksek Okul ve Üniversite Sınıf Ortamı Envanteri (College and University Classroom Environment Inventory) alanda yaygın kullanıma sahiptir. Bu envanterin bireyselleşme alt ölçeğinde bireyselleşme olgusu, öğrencilerin ilgileri, kabiliyetleri, çalışma düzeylerine göre farklı davranma ve karar verme imkanı kapsamında ele alınmıştır. Ölçek sorularına örnek olarak “Nasıl çalışacağım ve hangi aktiviteleri seçeceğim bana kalmıştır.” maddesi verilebilir.

Chan’ın (2009) araştırma problemini risk toplumu bağlamında ortaya koyduğu çalışmasında da ölçek alt boyutlarından biri 4 maddelik bireyselleşmedir. Bu maddelerin, toplum beklentilerinin ve geleneksel olanın dışına çıkma iradesi ortaya koyma, bireysel tercihler ve özgürlüklerden yana olma temelinde geliştirildiği görülmektedir.

Batson’ın Dinsel Yaşam Envanterinin alt boyutu olan ‘sorgulayıcı dindarlık’ ölçeği, dünyevileşme sürecinin psiko-sosyal boyutuyla ilgili olup, bu çalışmada ele alınan dinde bireyselleşme konusuyla akraba bir olguya işaret etmektedir. Batson’ın 12 sorudan oluşan ölçeği, ağırlıklı olarak bireyin kendi dinsel inançlarını sorgulamaya ve inançlarından şüphe duymaya açık olmasına ilişkindir (Örneğin, “Dinimle ilgili şüphelerim ve tereddütlerimin benim açımdan değerli olduğu söylenebilir.”; “Dinsel inançlarımı sürekli sorgularım.”; “Görüşlerimin hala değişmeye devam ettiği birçok dinsel mesele var.”; “Yaşam deneyimlerim dinsel kanaatlerim üzerinde tekrar düşünmeme yol açar.”). Bu türden sorgulama ve şüpheye açıklık, kuşkusuz bireyselleşme ile yakın ilişkili olacaktır. Bununla beraber bizim ölçek çalışmamızdaki temel yönelim, bireyin alışlagelmiş geleneksel din uygulamaları ve içerikleri karşısında özne pozisyonuna ne denli yerleşebildiği üzerinedir.

Baubérot’a (2009:231) göre kurumsal ve geleneksel dindarlık, itaat ile; modernlik özgürleşme ile karakterizedir. Bireyselleşme ise bu iki kamptan bağımsız, bir üçüncü yol olarak karşımıza çıkar. Ona göre İslam da dâhil olmak üzere, din bireyselleşmektedir. Bireyselleşmenin mantığında kişi normatif şekilde tanımlanmaz; onun yerine çok farklı etkileşimler boyunca inşa olan bir özne şeklinde algılanır. Bu düşünce perspektifinden biat kültürü yerini bireylerin inançlarını kişisel bir deneyim olarak yaşamasına terk eder. Dinin Bireyselleşmesi Ölçeği bu perspektifi benimseyerek, bireyin ne denli dinsel mesajı içsel bir deneyim halinde yaşadığı; kurumsal ve geleneksel olandan, inancı lehine ne denli özgürleşebildiğini inceleyen maddelerden oluşturulmuştur. Bu maddeler bir anlamda, bireyselleşmenin ülkemizde de görülen göstergelerinden olan, İslam’ı bugün içinden yeniden okumayı; geleneği dinsel mesajın niyet ve özünden ayrı değerlendirerek, dinin aslına dönme çabasını öne çıkaran görüşü temsil eder. Batson’ın maddeleri ise sürekli bir hakikat arayışı içinde olmak, kişisel endişeler, dinsel çatışmalara yöneliktir ve Müslüman örneklem üzerinde yapılmış bir görgül çalışmada iç güvenilirliği görece olarak düşük, psikometrik özellikleri, diğer boyutlara göre daha az tatmin edici bulunmuştur (Ji ve Ibrahim, 2007). Yazarlara

göre bu ölçeğin Müslüman örnekleme kullanılabilir olması için daha ileri araştırmalara ihtiyaç vardır.

Bizim bu çalışmada geliştirdiğimiz 14 maddelik ölçek üzerine yapılan faktör analizi biri 5, diğeri 7 maddenin yüklendiği, toplam varyansın % 40.1'ini açıklayan ve kuramsal açıdan anlamlı iki faktör ortaya koymuş; kuramsal anlamlı bir faktör yapısı göstermeyen 2 madde ölçek dışı bırakılmıştır. Bu faktörler, ölçek alt boyutları olarak kabul edilmiş ve “Dinsel Gelenek ve Ritüellerden Ayrıştırma” ve “Dini Bireysel Bir Derinlik Hissi Olarak Deneyimleme” olarak adlandırılmıştır. Güvenirlilik Alpha katsayıları, Dinin Bireyselleşmesi Ölçeği için .73; “Dinsel Gelenek ve Ritüellerden Ayrıştırma” alt boyutu için .74 ve “Dini Bireysel Bir Derinlik Hissi Olarak Deneyimleme” alt boyutu için .68 olarak bulunmuştur.

Ölçeğin ikinci boyutu ile inanç düzeyi arasında bir ilişki bulunmamış; diğer 2 alt boyut ve ölçek geneli ile dindarlık ve inanç düzeyi arasında ise ters yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Buradaki dindarlık ve inanç düzeyine ilişkin soruların öznel değerlendirmelere işaret ettiği göz önüne alınırsa, bu sonuçta kişilerin kendi dindarlık derecelerini geleneksel dinsel yaşayışı referans olarak almalarının etkili ve belirleyici olduğu düşünülebilir.

Siyasi görüşe göre ölçeğin sınıdığı varyans analizi sonuçları ölçeğin farklı ideolojiler açısından ayırt edici olduğuna işaret etmiştir. Ölçeğin hem iki alt boyutu hem de ölçek genelinde gruplar arası farklılaşmalar gözlenmiştir. Dinin bireyselleşmesi ölçeğinde en yüksek puanı Atatürkçü/Kemalist/Cumhuriyetçi grup alırken, en düşük puanı Muhafazakâr ve Muhafazakâr-Milliyetçi grup almıştır (Bkz: Tablo 6). Bu ikisi arasında, yüksekten düşüğe ortalamalarıyla, Sosyalist/Solcu/Komün./Devrimci, Liberal/Demokrat/Sos.Demokrat, Milliyetçi, Muhafazakâr-Milliyetçi grupları sıralanmaktadır. Bu sonuç, dünyevileşmenin bir boyutu olarak dinin bireyselleşmesi olgusunda genel bir tabirle, Cumhuriyetçiler ile İslami Muhafazakârlar arasındaki farklılaşmaya işaret eder. Birinci grubun, din ve inançlarını, kendi özgür tercihleri, kavrayışları, kısacası bireysellikleri içinde yaşanan bir olgu ve değer sistemi olarak görürken, Muhafazakârların, din ve inançlarını gelenekten ayırmadıkları gibi toplumsal yaşama referans olan bir üst yapı olarak kabul ettikleri düşünülebilir.

Dinin bireyselleşmesi düzeyinin hangi bireylerde ve gruplarda daha yüksek ya da düşük olduğunu araştıran gelecek çalışmalar, bu ölçeğin daha ileri düzeyde sınanmasına, geliştirilmesine hizmet edecek ve dinin bireyselleşmesi sürecine ışık tutacaktır.

Kaynakça

Batson, C. D., Schoenrade, P. & Ventis, W. Larry (1993). *Religion and the Individual. A Social-Psychological Perspective*. New York: Oxford University Press.

- Baubérot, J. (2009). *Laiklik- Tutku ile Akıl Arasında 1905-2005*, çev. Alev Er. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Berger, P. ve Luckmann, T. (1967). *The Social Construction of Reality*. Middlesex: Penguin Books.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik İnşası*. Ankara: Aşına Kitaplar.
- Bilgin, N. (1995). *Kollektif Kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Berman, M. (2011). *Özgünlüğün Politikası Radikal Bireycilik ve Modern Toplumun Ortaya Çıkışı*, çev. N. Yıldız. İstanbul: Sel Yayınları.
- Chan, R. K. H. (2009). Trust, Job-related Risks and their Management: The case of Hong Kong. Paper presented in Conference: 'Managing the Social Impacts of Change from a Risk Perspective' Beijing, 15-17 April 2009. <http://www.kent.ac.uk/scarr/events/beijingpapers/RaymondCHANPr.pdf>
- Dobbelaere, K. (1981). Secularization: A multi-dimensional concept. *Current Sociology* 29(2): 1-213.
- Dobbelaere, K. (1999). Towards an Integrated Perspective of the Processes Related to the Descriptive Concept of Secularization. *Sociology of Religion* 60 (3): 229-247.
- Elliott, A. ve Lemert, C. (2011). *Yeni Bireycilik Küreselleşmenin Duygusal Bedelleri*, çev. B. Kıcır. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Fraser, B. J., Treagust, D. F., Williamson, J. C., & Tobin, K. G. (1987). Validation and application of the College & University Classroom Environment Inventory (CUCEI). *The Study of Learning Environments*, 2, 17-30.
- Gauchet, M. (2000). *Demokrasi İçinde Din Laikliğinin Gelişimi*, çev. M. E. Özcan. Ankara: Dost Kitapevi.
- Ji, C.-H. C. Ve Ibrahim, Y. (2007). Islamic Doctrinal Orthodoxy and Religious Orientations: Scale Development and Validation. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 17 (3), 189-208.
- Kömeçoğlu, U. (2000). Kutsal ile Kamusal: Fethullah Gülen Cemaat Hareketi. İçinde *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*, N. Göle (Ed.), 148-194. İstanbul: Metis.
- Köse, A. (2002). *Sekülerizm Sorgulanıyor-21. Yüzyılda Dinin Geleceği*, derleyen ve çev. A. Köse. İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Lasch, C. (2006). *Narsisizm Kültürü*, çev. S. Öztürk ve Ü. H. Yolsal. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Luckmann, T. (2003). *Görünmeyen Din, Modern Toplumda Din Problemi*, çev. A. Coşkun-F. Aydın. İstanbul: Rağbet Yayınları.

- Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. In R. Farr and S. Moscovici (eds.), *Social Representations*, p: 3-69. Cambridge/Paris: Cambridge University Press, Maison des Sciences de l'Homme.
- Paker, K. O. (2004). Batı Dışı Toplumlarda Sosyal Psikolojiyi Yeniden Düşünmek: İnşacı Yaklaşımın İmkânları Üzerine Bir Deneme. İçinde, *Doğunun ve Batının Yerelliği: Bireylik Bilgisine Dair*, S. Arkonaç (ed.), 203-248. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Paker, K. O. (2005). *Günlük Düşünce Modernlik, Din ve Laiklik*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Paker, K. O. ve Cesur, S. (2011). Social Representations of Laicism and Psychosocial Dimensions of Intergroup Conflict in Context of Conflict in Political Culture: An investigation among university youth in Turkey. The 34th Annual Scientific Meeting of the International Society of Political Psychology, 9-12 July 2011, İstanbul, Bilgi University.
- Ünal, M. S. (2011). *Dinsel Bireycilik*. İstanbul: Açılım Kitap.

The Individualization of Religion: A Scale Study on University Youth

In modern life, one can see, in contradistinction to the theses of the secularization theories in the beginning of the last century, that not being purged by reason and science, both belief and religion have instead been transformed, within the daily life, to find new meanings; thus different forms of religiousness continue. At the same time, one can observe the change seen in the breaking off of the monist, authoritarian and totalitarian form of the religious institutions and the development of the subjective and/or bricolage beliefs appropriate to the personal tendencies and reasonings of the individual (Berger, 1997; Bilgin, 2007; Dobbelaere, 1999). In the cultural context in which the value of personal experience and being one's own master are put forth, the individualization of religion indicates a subjective phenomenon that is characterized by one's determining one's own belief, religious duties and religious norms, by the acceptance of these as part of one's personal development.

In this study, we developed a scale to treat the phenomenon of the individualization of religion at the level of an individual difference. The preparation of the scale items was based on the approach that religion did not disappear with the modernization but was reconstructed on the individual level; the research data were obtained from a sample made up of 522 university student (46,2 % female, 53,6 % male) studying in different faculties and departments.

We have not come across a scale study of this sort in the literature regarding the psychosocial dimension of the secularization process. However, one may think that the sub-dimension of Batson's "intrinsic religiosity" within Social Psychology may be a relative of the phenomenon of the individualization in religion, which is taken up in this study. Batson's twelve-question scale is mainly about the openness of the individual to question his/her beliefs and suspect them (For instance, "It might be said that I value my religious doubts and uncertainties."; "I am constantly questioning my religious beliefs."; "There are many religious issues on which my views are still changing."; "My life experiences have led me to rethink my religious convictions.") This type of questioning and openness to being suspicious would no doubt be in close relation with the individualization. At the same time, the fundamental orientation in our scale study is about to what extent the individual installs him or herself in the subject position in the face of the habitual traditional religious practices and contents.

According to Baubérot (2009:231), the institutional and traditional religiousness is characterized by the obedience, and the modernity by the liberation. The individuality appears as a third way, independent of these two camps. According to Baubérot, religion, including Islam as well, individualizes. The person cannot be defined normatively in the logic of individualization; instead, he/she is perceived as a subject being constructed along very different interactions. From this perspective, the culture of obedience leaves its place to the form in which individuals live their beliefs as personal experiences. Adopting this perspective, the Scale of the Individualization of Religion is formed by the items that examine how much the individual lives a religious message in the form of an inner experience, to what extent he/she liberates him/herself, to the advantage of his/her belief, from what is the institutional and traditional. These items represent, in a sense, the opinion that puts forward the effort of religion to return to its original state by evaluating the tradition separate from the intention and the essence of the religious message, the act of rereading Islam from within today, which is one of the visible indications in our country of individualization. Batson's items are, on the other hand, always in some kind of search for truth, directed towards personal worries, religious clashes; and in an empirical study done on a Muslim sample, the internal reliability was found lower, its psychometric properties were much less satisfactory in comparison with the other dimensions (Ji and Ibrahim, 2007). According to the authors, more advanced studies are needed for this scale, so that it can be used in the Muslim sample.

The factorial analysis done on the fourteen-item scale developed by us in this study produced two factors, of which one included 5 and the other one 7 items; these two factors explained 40,1 % of the total variance and were institutionally significant. The two items which could not be supported theoretically and showed no significant factorial structure were left out of the scale. These factors were accepted as the sub-scale dimensions and named as “Separating Religion from Traditions and Rituals” and “Experiencing Religion as an Individual Feeling of Depth.” The reliability alpha coefficients were found to be 0,73 for the Scale of the Individualization of Religion, 0,74 for the sub-dimension of “Separating Religion from Traditions and Rituals” and 0,68 for “Experiencing Religion as an Individual Feeling of Depth”. No relationship was found between the second dimension of the scale and the belief level; a significant relationship was found in the reverse direction between the other two sub-dimensions and the general scale, on the one hand, and the religiousness and the belief level, on the other hand. If one considers that the questions here regarding the religiousness and the belief level point to the subjective evaluations, one may think that the fact that people take their own degree of religiousness as the reference of the traditional religious life may be effective and decisive

We checked to see whether or not there was a differentiation in the total and the sub-dimension scale scores in comparison with the political opinions. According to the results of the one-way analysis of variance and the Tukey significance test, there were significant differentiations in comparison with the political opinions in the scores taken at the level of “Separating Religion from Traditions and Rituals” [N=288; F (5, 287)=17.30 p<.001]. The scores of the Atatürkist / Kemalist / Republican and Socialist / Leftist / Communist / Revolutionary group were found significantly higher than the scores of the Conservative, Conservative-Nationalist and Nationalist group; the scores of Liberal / Democrat / Social Democrat group were significantly higher than the scores of the Conservative, Conservative-Nationalist and Nationalist group, and the scores of the Nationalist group were significantly higher than the scores of the Conservative group.

At the level of “Experiencing Religion as an Individual Feeling of Depth”, the scores of the Atatürkist / Kemalist / Republican group were significantly higher than the scores of the Conservative group [N=290; F (5, 289)=2.46 p<.05].

It was observed that in the total for the Scale of the Individualization of Religion, the scores of the Atatürkist / Kemalist / Republican group were significantly higher than the scores of the Conservative, Conservative-Nationalist and Nationalist group. Likewise, the scores of the Socialist / Leftist / Communist / Revolutionary group were significantly higher than the scores the Conservative and Conservative-Nationalist group. The scores of the Liberal / Democrat / Social Democrat group was also significantly higher than the scores of the Conservative and Conservative-Nationalist group, and finally the scores of the Nationalist group

was significantly higher than the scores of the Conservative group [N=271; F (5, 270)=12.90 p<.001].

The future studies that will examine the question that among which individuals and groups the level of the individualization of religion is either higher or lower will serve the testing and development of this scale at a more advanced level and shed light on the process of the individualization of religion.

EK: Dinin Bireyselleşmesi Ölçeği

1. Dini kurumların ve otoritelerin açıklama ve beyanlarını olduğu gibi kabul etmekten kaçınır, kendi akıl süzgecimden geçiririm.
2. Dini kitaplarda ya da konuşmalarda neyin gelenek, neyin Allah'ın mesajı olduğunu ayırt etmeye çalışır, dinin özünü yakalamaya uğraşırım.
3. İbadetler benim için amaç değil, ruhsal gelişimimde araçtır.
4. İnançımı kalbimde derin ve bana özgü bir şekilde yaşamaktan mutluluk duyarım.
5. Benim için insanlar ve toplumlar arası dostluk ve barış, dini emir ve kurallardan daha önde gelir.
6. Dine ait gibi görünen bazı kural ve uygulamaların dinin derin anlamlarını kavrayamayanların sürdürdüğü adetler olduğuna inanıyorum.
7. Allah'la kendi arama, dini bir otorite dahi olsa kimseyi sokmam.
8. Kişiler din/inanç konusunda kendi karar ve yorumlarına terk edilmemelidir. **
9. Dinin şekilsel ritüellerine katılırken bazen canımın sıkıldığı olur.
10. Bana göre kalben sürekli iman içinde olmak yeterli değildir; ibadetleri düzenli olarak yerine getirmek önceliklidir. *
11. Tarihsel ve dini sebeplerden dolayı bazı dini topluluk ve milletlerden hoşlanmıyorum. **
12. Kuran, hadis ve temel dini kitapları kendi yorumumla anlamaktan kaçınır; dini bir otoritenin açıklamalarına uyarım. *
13. Allah benim için bir dost olmaktan önce yüce bir hakimdir. *
14. Benim için kalben sürekli iman içinde olmak, dinin sosyal hayata dair kurallarına (örn. Kadın-erkeğin haremlik selamlık olması, kandil-bayram kutlamaları ve benzeri dini adetler) uymaktan daha önemlidir.

* *Ters yöndeki maddeler*

** *Üçüncü faktöre yüklenen ve kuramsal açıdan desteklenmediği için ölçekten çıkarılan maddeler*